

HERSKAPELIG: I det gamle Østfold finner du flere praktfulle herregårder, og mange av dem er åpne for publikum, blant annet den staselige Rød Herregård.

Foto: Brita Flor/Østfoldmuseene

Herskapelige herregårder

I gamle Østfold fylke ligger flere av Norges mest praktfulle herregårder, og det sies at i en av dem går et gjenferd rundt.

Tekst/Foto: Torod Lie

STASELIG: Interiøret i Hafslund Hovedgård forteller om fordums storhet.

Foto: Hafslund Eco

RUVENDE: Den slottslignende Hafslund Hovedgård ruver på en høyde ved innkjøringen til Sarpsborg og er i store trekk identisk med hovedbygningen slik den fremsto i 1762.

Hafslund Hovedgård

Dette er kanskje den staseligste blant fylkets herregårder der den ligger på en høyde over Sarpefossen. Gården kan spores helt tilbake til 1344.

Sammen med kollega Marianne Guttormsen serverer leder av Hafslund Hovedgård, Kim Eikheim, kaffe og småkaker i dagligstuen og forteller om gårdens historie.

– Den majestetiske Sarpefossen var en attraksjon de reisende mot Christiania gjerne ville beskue mens de ventet på å bli ferget over Glomma. Hafslund var et behagelig sted for rekreasjon og forlystelser i ventetiden, forteller Guttormsen.

Hafslund Herregård hadde sin storhetstid på 1700-tallet, og området rundt gården har vært et knutepunkt for handel i uminnelige tider. I 1758 brant gården ned, men ble bygget opp igjen av dens eiere på den tiden, familien Elieson.

– I 1762 fremsto hovedgården omtrent slik den gjør i dag, fortsetter Eikheim og opplyser at siden 1899 har Hafslund-Eco-konsernet arbeidet kontinuerlig med å gjenskape hovedgården slik den var i sin storhetstid.

Den barokkinspirete parken som preger området ved hovedgården, er nå lyssatt, og med sine lindetrær og dammer samt et yrende fugleliv har parken vært ramme for utstillinger og konserter opp gjennom årene.

I arbeidet med å videreutvikle hovedgården har Hafslund-Eco-konsernet nettopp innledet et samarbeid med «De Historiske», som regnes som et kvalitetsstempel forbeholdt verneverdige destinasjoner.

Markante eiere har blant annet vært: Werner Nielsen, som deltok i utformingen av Christian Vs Norske Lov. Maren Juel var Norges rikeste kvinne tidlig på 1800-tallet og gift med godseieren Peder Holter. De eide også Borregaard på motsatt side av Glomma. Juel opprettet et fond som begunnet barna til ansatte ved Hafslund Hovedgårds mangslungne virksomheter. Fondet delfinansierte en avdeling for funksjonshemmede barn på Hafslund skole, som sto ferdig like ved hovedgården i 1971. Den bærer hennes navn.

hafslundhovedgard.no

Østfolds sete- og herregårder

Da adelsloven ble opphevet i 1821, lå det 12 herregårder i tidligere Østfold fylke. Noen finnes ikke lenger, mens andre drives som gårdsbruk av private eiere eller som utleiesteder og museer. I dag eksisterer følgende herregårder:

I Halden: Berby, Herrebø, Stumberg, Veden, Rød*, Lundestad, Herrebrøden

I Sarpsborg: Brandstorp, Hornes, Østby, Sanne, Holleby, Borregaard, Hafslund.

I Fredrikstad: Nes, Thorsø, Kjølberg, Elingaard, Tomb.

I Moss: Vernø kloster, Evje, Kambo

I Rakkestad: Herrefosser.

*Rød var formelt ikke setegård, men hørte en periode under Os herregård.

PÅ HØYDEN: Borregaard Hovedgård ligger tilbaketrukket i en park tett på Kulåshøyden nær Sarpsborg sentrum. Der ble den gjenoppbygget noen år etter at Glomma tok med seg deler av den opprinnelige gården i 1702.

DET ER SERVERT: Borregaard Hovedgård serverer varme og kalde retter til hverdag og fest.

Foto: Borregaard Hovedgård/Birgit Arnesen

Godset Elingaard herregård

Den omfattet i lang tid store deler av Onsøy og nærliggende øyer som Hankø og Rauøy. Herfra var det lett tilgang til Oslofjorden, samt gode havner for skip fra København og kontinentet.

– Gården var trolig en del av adelsmannen Havtore Jonssons store godssamling på 1300-tallet, og tilhørte senere hans ætlinger i den såkalte Gyldenbornslekten, forteller Mattias Ekman, som er førstekonservator for herregårder ved Østfoldmuseene.

Ekman forteller at herregården var setet for Norges kansler, Jens Bjelke, som hadde posisjonen fra 1614 til 1648.

Sammen med sine kone, Sophie Brockenhuus, eide de flere av Norges største adels-gods. Gården har også sitt eget gjenferd, «General

Birthe», eller Birgitte Christine Kaas som hun egentlig het. Tilnavnet fikk hun for sin myndige måte å bestyre herregården på. Hennes gestalt merkes visstnok ved en sterk parfymelukt og et kaldt gufs når hun besøker Elingaard.

I dag eies gården av Østfoldmuseene, og er åpen for publikum om sommeren. Privatpersoner, bedrifter og organisasjoner kan også leie stedet til egne arrangementer. Dagens bygning i laftet tømmer er reist på steinkjelleren fra 1600-tallet etter en brann i 1746. Hovedbygningen ble på 1800-tallet panelt og er nå malt i dens historiske farger (sandsteinsgul). Herregården omkranses av restene fra en betydelig vollgrav og en større parterrehage.

ostfoldmuseene.no/elingaard

Borregaard Hovedgård

På motsatt side av Sarpefossen, som er den fossen i Europa med størst vannføring, ligger Borregaard hovedgård, og den hadde i perioder samme eiere som Hafslund-godset.

Ifølge Snorres kongesagaer bygget Olav den hellige kongsgården Borgarhjerdi innenfor vollene til byen han grunnla ved Sarpefossen i 1016. Kongen tilbrakte gjerne tid i gården, inntil han falt under slaget på Stiklestad i 1030. Deretter ble kongsgården norske kongers sommerresidens inntil Akershus slott sto ferdig i 1307.

I dag eies hovedgården av Orkla-konsernet, som bruker gården til kurs og konferanser for de ansatte samt representasjon.

Haakon Andreassen er

ansvarlig for driften av Borregaard hovedgård og forteller at de har oppgradert konferansestedet og gjort det tilgjengelig for gruppebestillinger fra eksterne bedrifter. De planlegger dessuten temakvelder kombinert med middag og eventuelt overnatting for dem som ønsker å utnytte herregårdens fasiliteter.

Borregaard og Hafslund hovedgårder lå langs kongeveien på det fruktbare raet som strekker seg fra Halden i sør og nordover mot Moss. Men i herregårdstiden var tilgangen til vannveier og sjøen like viktig som landeveiene for kommunikasjon mellom gårdene, og ikke minst handelen med kontinentet.

<https://www.orkla.no/om-oss/historie>

VOLLGRAV: Elingaard var tidligere omgitt av en stor vollgrav, og fortsatt finnes det rester av den.

Foto: Alexander Berg jr.

SPØKELSESGÅRD: Det sies at skikkelsen til Birgitte Christine Kaas går igjen på Elingaard. Gestalten hennes merkes visstnok ved en sterk parfymelukt og et kaldt gufs.

Foto: Martin Lande

PLASS TIL EN SVINGOM: Berbys hovedbygning fra 1857 inneholder store saler for utleie i bygget som har en grunnflate på 515 kvadratmeter.

LAKSEFISKE: Hobbyfisker Henning Røste prøver laksefiske i Berbyelva, i et håp om å slå rekorden på 17,7 kilo.

Foto: Ragnar Itland (AJFF)

Herregården Berby

Lengst syd i Østfold ligger herregården Berby, som er nevnt i skriftlige kilder allerede 1344, og ble adelig setegård i 1639. Berby er en av de få herregårdene som fortsatt blir drevet som en familiegård, med basis i tradisjonell landbruksvirksomhet samt åremålsutleie av laksefiskerettigheter i Enningdalselva.

– Det er ingen ni til fire jobb, nei, svarer Jens Golden, som sammen med samboer Kirsten Lehrmann har hatt ansvaret for driften av eiendommen de siste 20 årene, og driver gården i femte generasjon.

Berby består av ca. 15.000 mål skog og vel 670 mål innmark, og i gårdens store saler tilbys det arrangementer som feiring av jubileer, bryllup og konfirmasjoner.

Beliggenheten nær

Enningdalselva (Berbyelva) og Iddefjorden innebar at laksefiske samt eksport av tømmer og trevirke ganske tidlig ble viktige næringsgrunnlag for gården. Dens skogsarealer strakte seg mot innsjøen Bullaren i Bohuslän.

Det ble tidligere drevet hage- og husmorskole på herregården, og det originale kjøkkenet fra 1940 kan fortsatt beskues av besøkende.

Laksefiske har som nevnt hatt stor betydning for herregården Berby, og fra eldre tider fortelles det at gårdsarbeidere på Berby stilte krav om ikke å få servert laks mer enn tre ganger i uken.

Selv om Berby kan synes å ligge en smule avsides i våre dager, så lå den strategisk til ved vassdraget som ender i Iddefjorden.

Rød herregårdsmuseum

Rød i Halden, er med sin hage og park et av Oslofjordens best bevarte lystgårdsanlegg, fremholder førstekonservator Mattias Ekman og forteller at Rød opplevde sin siste storhetstid som en selskapsarena for sosieteten i begynnelsen av 1900-tallet under Peter Martin Anker og hans andre hustru, overhoffmesterinnen Borghild Anker. De siste private eierne, Borghilds sønner Ole og Fritz Anker Rasch, overførte familieklenodiet til to stiftelser i 1961, for å bevare Røds bygninger, hage, samlinger, bibliotek og gårdsarkiv for fremtiden.

– Østfoldmuseene og Halden historiske Samlinger arrangerer omvisninger om sommeren, forteller Ekman og tilføyer at da kan besøkende se de praktfulle interiørene og

få innblikk i lystgårdens betydning for norsk kultur og samfunnsutvikling.

Til neste sommer skal museet åpne deler av gårdsanlegget som sjelden har vært vist for allmennheten. Dette er de områdene hvor tjenestefolket arbeidet hardt for at de representative rommene skulle skinne.

Den terrasserte hagen som ligger i en solfylt li ved Iddefjorden, er delvis anlagt på ballastjord som seilskuter i sin tid losset ved stranden nedenfor. Hagen og parken er åpen for publikum året rundt.

Forfatterinnen Nini Roll Anker bosatte seg på Rød etter at hun ble gift med godseier Peter Martin Anker den yngre. Hun stiftet Fredrikshald og Omegns Kvindesagsforening i 1902.

ostfoldmuseene.no/rod

LANG HISTORIE: Rød er Østfolds herregårdsmuseum i kraft av sin lange, herskapelige historie. Hagen er engelskinspirert og skal være anlagt på ballastmasser fra seilskuter.

Kilder: Store Norske Leksikon, Wikipedia, Fredriksstad Blad, hafslundhovedgaard.no, Sarpsborg Arbeiderblad, Byavisa i Sarpsborg, kulturpunkt.org, lokalhistoriewiki.no, Mentz Schulerud, Hafslund Gods, Eyvind Hellstrøm og Tore Stubberud, Herregårdsmat, Svein G., Eliassen, Herregårder i Østfold (1997), Geir Hasle, Det spøker i Østfold (2007), Einar Sørensen, Adelen norske hus. Byggevirksomheten på herregårdene i sørøstre Norge 1500–1660 (2002); Norsk historisk leksikon (2004) Mattias Ekman, førstekonservator herregårder i Østfoldmuseene